

Merkinės parapiinė bažnyčia: architektūrinės raidos klausimai

ŽYGMANTAS BURŽINSKAS

Anotacija

Šiame straipsnyje pristatomi duomenys, atspindintys Merkinės bažnyčios architektūrinę raidą. Keliama klausimai apie galimą mūrinės bažnyčios statybos pradžios laikotarpį, kuris skiriasi nuo istoriografijoje nusistovėjusių teiginių. Tyrimas parodė, kad mūrinė Merkinės bažnyčios architektūra – tai gotikos ir renesanso sintezė, o statybos darbai galėjo prasidėti XVI a. pabaigoje, jau po Merkinę nusiaubusių gaisrų. Išvadose atskleidžiami bažnyčios architektūrinės raidos etapai.

Reikšminiai žodžiai: Merkinė, parapiinė bažnyčia, gotika, renesansas, architektūrinė raida, bažnyčių architektūra.

Abstract

This study presents data reflecting the architectural development of the Merkinė church and raises questions about the possible start period of the construction of the brick church, which differs from the established statements in historiography. The research showed that the Merkinė church was built in the synthesis of Gothic and Renaissance architecture, and the construction work could have started in the end of 16th century after the fires that ravaged Merkinė town. The conclusions of the work reveal the stages of the architectural development of the church.

Keywords: Merkinė, parish church, Gothic, Renaissance, architectural development, church architecture.

Įvadas

Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia yra vienintelė išlikusi iš keturių mieste buvusių bažnyčių. Amžiams bėgant kito Merkinės parapijos ribos ir gyventojų skaičius, tačiau ši bažnyčia visada išliko centrine miesto bažnyčia, dažnai laikoma seniausiu mūriniu Pietų Lietuvos pastatu. Istorinių

dokumentų trūkumas apie mūrinės bažnyčios statybą jau nuo seno kelia diskusijas ir neapibrėžtumą tarp bažnyčios istoriją tyrinėjusių mokslininkų. Neapaisant to, kad ši bažnyčia ne kartą buvo remontuojama jau XX–XXI a. pradžioje, pastate niekada nebuvo atlikta jokių kryptingesnių architektūrinių

DR. ŽYGMANTAS BURŽINSKAS

Archeologas, architektūrologas |
Merkinės krašto muziejus

Mokslinių tyrimų kryptis –
Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės architektūros
paveldas

ar archeologinių tyrimų. Šio straipsnio atsiradimą inspiravo 2019–2020 m. vykdyti bažnyčios fasadų remonto darbai, kurių metu atidengtas mūras leido plačiau pažvelgti į bažnyčios statybos laikotarpį ir į bendrą architektūrinę raidą. Surinkti duomenys leidžia pirmą kartą aiškiau apibrėžti bažnyčios statybos datavimą ir paneigti iki tol istoriografijoje plačiau paplitusius teiginius apie dabartinės mūrinės bažnyčios itin ankstyvus (XIV a. pabaigos – XV a. pirmosios pusės) statybos darbus.

Tyrimo objektu galime įvardyti Merkinės bažnyčią, kaip architektūrinį objektą, kuris per ilgą pastato egzistavimo laikotarpį patyrė įvairių transformacijų, gaisrų ir rekonstrukcijų.

Šio darbo tyrimo **tikslas** – apibrėžti mūrinės bažnyčios pastatymo laikotarpį ir išanalizuoti architektūrinę raidą, išskiriant pastato statybos etapus:

- išnagrinėti visą žinomą istorinę medžiagą, susijusią su Merkinės bažnyčios pastatu;
- išanalizuoti Merkinės bažnyčios architektūrą ir jos pokyčius, taip pat statybines medžiagas.

Remiantis iškeltu tikslu ir suformuluotais uždaviniais, šiame darbe pasirinkti skirtingi tyrimų **metodai**. Lyginamasis metodas taikomas nagrinėjant bendrą šio laikotarpio pastatų kontekstą, jų skirtumus ir bendruosius bruožus. Architektūrinės stilistinės analizės metodas taikomas tyrinėjant pastato perstatymo darbus ir vykdytus kitus rekonstrukcijos darbus. Rekonstrukciniu metodu siekta atskleisti pastato dalies vaizdą XVII a. pirmojoje pusėje parengiant bažnyčios vizualizaciją.

Literatūra ir šaltiniai

Apie Merkinės bažnyčios įsteigimą ir statybą buvo rašoma jau nuo XIX a., kai keliavę pro Merkinę to meto krašto tyrėjai atkreipdavo į šį pastatą dėmesį, dažnai jį siedami su Jogailos valdymo laikotarpiu. Pirmasis istorikas, plačiau aprašęs Merkinės istoriją, buvo Mykolas Balinskis, kuris dar 1846 m. paminėjo Merkinės bažnyčios fundacijas ir nurodė pirmąjį bažnyčios fundatorių Jogailą, tačiau kada buvo įsteigta bažnyčia, tiksliai data nebuvo nurodyta¹. Veikiausiai remtasi 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegija, kurioje ir buvo paminėtas pirmasis steigėjas. Mykolas Eustachijus Brenšteinas bažnyčios steigimą siejo su 1387 m. Jogailos rezidavimu Merkinėje, kai valdovas Vilniui suteikė Magdeburgo miesto teises². Tiesa, šis autorius rėmėsi būtent M. Balinskio tyrimais. Juozapas Ignotas Kraševskis 1848 m. leidinyje kiek plačiau aprašė pastato architektūrą. Tuo metu jis mini, kad po keleto gaisrų išliko tik bažnyčios sienos, o visa kita, kas buvo įrengta iš medžio, įskaitant stogą, buvo nauja. Paminėta ir tai, kad bažnyčia neturėjo bokštelio ar frontono, pabrėžta, kad bažnyčios stogas buvo per žemas tokiam gotikinės struktūros pastatui. Be to, J. I. Kraševskis pažymėjo, kad bažnyčios langai buvo vis dar senosios formos ir dydžio, tik šiek tiek sumažinti apačioje³. XX a. pradžioje būta bažnyčios paminėjimų ir periodinėje spaudoje. 1908 m. žurnale „Praca: tygodnik illustrowany“ skelbiama Vilhelmo Grabovskio 1892 m. daryta unikali Merkinės bažnyčios fotografija⁴, kurioje matomas pastatas

be barokinių formų frontono. Vincentas Sułkowskis⁵, Janas Kurčevskis⁶ mini bažnyčios atnaujinimo datą – 1648 m., kuri siejama su Vladislavo IV Vazos asmenybe, tačiau pirminis šaltinis, sietinas su šia data, nenurodytas. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad Vladislovas IV su bažnyčioje vykusiais statybos darbais siejamas ir dalyje XIX a. pirmosios pusės vizitacijos aktų, tačiau pačiuose aktuose tarp tuo metu bažnyčioje saugotų dokumentų nėra pristatomas nė vienas dokumentas, susijęs su bažnyčios statybos ar remonto darbais.

Vėlesni tyrėjai dėl pastate matomų gotikinių elementų, kaip ir anksčiau, bažnyčios statybos laikotarpį nukeldavo į XIV–XV a., tarsi toks statybos laikotarpis savaime suprantamas ir tik vėlesnių rekonstrukcijų metu bažnyčia įgavo renesanso ir baroko architektūrai būdingų elementų⁷. Ježis Ochmanskis, remdamasis 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegija, tik hipotetiškai numanė 1387–1392 m. bažnyčios steigimo faktą, tačiau ne mūrinės bažnyčios statybą⁸. Algė Jankevičienė „Kultūros paminklų enciklopedijos“ Rytų Lietuvai skirtame II tome teigia, kad Jogaila

bažnyčios statybai lėšų skyrė 1434 m.⁹ Ta pati autorė, remdamasi Janu Fijaleku ir Vladislavu Semkovičiumi, vėliau tiesiogiai nurodė, kad bažnyčia buvo „sumūryta“ 1434 m. paties Jogailos iniciatyva¹⁰, tokią datą mini ir Bronius Kašelionis¹¹. Nepaisant to, J. Fijalekas ir V. Semkovičius sudarytame dokumentų sąvade ir jų nuorašuose nenurodo, kad bažnyčia buvo statoma būtent mūrinė¹².

Istoriografijoje galima aptikti teiginių apie dar ankstyvesnę nei XV a. mūrinės bažnyčios statybą. Kazys Misius ir Romualdas Šinkūnas teigia, kad bažnyčia buvo pastatyta iš tvirtovės iki 1387 m.¹³, tačiau nepristato jokių tą pagrindžiančių šaltinių. Tie patys autoriai teigia, kad „1648 m. iš dalies permūrytos ir nutinkuotos parapinės bažnyčios sienos, pastatytas frontonas, iš naujo suskliausti bažnyčios skliautai“. Visi šie teiginiai taip pat labiau pristatomi kaip tyrėjų įžvalgos nei kaip patvirtinti istoriniai faktai. Juolab autoriams greičiausiai nebuvo žinoma minėta XIX a. pabaigos bažnyčios fotografija, kurioje matomas pastatas be šiandieninio frontono, taip pat ir J. I. Kraševskio bažnyčios aprašymas.

- 5 SUŁKOWSKI, Wincenty. *Kartka z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce Rosyjskiej. Opisał według źródeł wiarogodnych X. Y. Z. II: Biskupstwo Wileńskie*. Kraków, 1889, s. 211.
- 6 KURCZEWSKI, Jan. *Biskupstwo Wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*. Wilno, 1912, s. 192.
- 7 RAULINAITIS, Adolfas. Žymus architektūros paminklas. In *Merkinė*. Vilnius, 1970, p. 50; MIŠKINIS, Algimantas. Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Vilnius, 1973 m. *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 11, ap. 1, b. 11, p. 57–58; JANKEVIČIENĖ, Algė. Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė* (ser. Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 26). Vilnius, 2002, p. 154.
- 8 OCHMAŃSKI, Jerzy. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*. Poznań, 1972, s. 58.
- 9 JANKEVIČIENĖ, Algė. Merkinės bažnyčia. In *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. T. 2. Vilnius, 1998, p. 259.
- 10 JANKEVIČIENĖ, Algė. Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė* (ser. Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 26). Vilnius, 2002, p. 154.
- 11 KAŠELIONIS, Bronius. *Dainava. Seinų kraštas: istorija, kultūra, žmonės*. Vilnius, 2002, p. 235.
- 12 *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis: 1387–1507*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1948, s. 192–193, 748.
- 13 MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993, p. 62.

1 BALIŃSKI, Michał. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*. T. 3. Warszawa, 1846, s. 343.

2 BRENSZTEJN, Michał Eustachy. *Przywileje królewskie miasta Merecza. Kwartalnik Litewski*, 1911, r. 2, t. 6, s. 54.

3 KRASZEWSKI, Józef Ignacy; WOLFGANG, Ksawery. *Druskieniki: Szkic literacko-lekarski*. Wilno, 1848, s. 44–45.

4 UZIĘBŁO, Lucjan. *Pamiętki po Władysławie IV w Mereczu i Wilnie. Praca: tygodnik illustrowany*, 1908, r. 12, Nr. 3, s. 73.

Barokinių formų frontoną taip pat su XVII a. viduriu neteisingai siejo ir kiti tyrėjai¹⁴. Galiausiai dar didesnę chaosą dėl bažnyčios statybos laikotarpio įneša ant varpinės pritvirtintoje kultūros paminklą žyminčioje lentoje nurodyta 1615 m. statybos data, kuri išvis neturi jokio paaiškinimo ir sąsajų su turimais istoriniais tyrimais. Greičiausiai tai atspindi Merkinėje buvusių bažnyčių painiojimą, nes tuo metu Merkinėje pastatyta kita mūrinė, prie miesto aikštės buvusi dominikonų konvento bažnyčia. Vien iš to galima matyti, kad bažnyčios statybos pradžia ir rekonstrukcijų etapai iki šiol nėra tiksliau išanalizuoti, o visi teiginiai veikiau priskirtini architektūrinėms įžvalgoms.

Publikuotiems Merkinės bažnyčios šaltiniams galima priskirti jau minėtų Jano Fijaleko ir Vladislavo Semkovičiaus dar 1932 m. paskelbtą 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos nuorašą¹⁵. Tų pačių autorių minima ir 1434 m. Jogailos privilegija Merkinės bažnyčiai, tačiau nėra pateiktas jos nuorašas, tik paminėtas galimas privilegijos egzistavimas (Fijalek, Semkowicz, 1948, s. 748)¹⁶. Be to, šie tyrėjai yra paskelbę 1493 m. ir 1496 m.¹⁷ Aleksandro privilegijų nuorašus. Jau XXI a. „Lietuvos magdeburginių miestų

privilegijų ir aktų“ V tome dar kartą buvo publikuotas 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos nuorašas originalo kalba, taip pat vertingas publikuotas šaltinis šiame leidinyje yra 1620 m. Asesorių teismo sprendimas dėl Merkinės klebono Petro Romulevičiaus ginčų su Merkinės seniūnu Jonu Vaina. Jame minimos fundacijos, kuriomis tuo metu disponavo Merkinės klebonas¹⁸. Kiti reikšmingi dokumentai imti iš publikuotos 1598–1627 m. Merkinės magistrato knygos, kurioje aptinkamas pirmas mūrinės bažnyčios paminėjimas – būtent 1605 m.¹⁹, taip pat bažnyčioje esančios kriptos, palaidojimai, Šv. Onos brolijos veikla. Ikonografinė prasme vertingos publikuotos Merkinės bažnyčios S. Rakovskio ir T. Wiśniowskio XX a. pradžios fotografijos iš Lenkijos mokslų akademijos Meno instituto²⁰. Šiose fotografijose matomas bažnyčios interjeras, altorių išdėstymas iki 1912 m. vykusio bažnyčios vidaus remonto, kai buvo sukurta ir nauja sieninė tapyba.

Nepublikuotų šaltinių sričiai galima priskirti 1642–1649 m. Merkinės magistrato knygą, kurioje taip pat aptinkama įvairių bažnyčios paminėjimų, tačiau dauguma jų susiję su palaidojimais ir bažnyčioje esančiomis kriptomis²¹. Bažnyčios vizitacijos

aktai taip pat nėra skelbti, nors jų skaičius nedidelis. Iš LDK laikotarpio tėra žinomas vienas 1663 m. bažnyčios vizitacijos aktas²², tačiau jame nepateikta platesnių duomenų apie bažnyčios statybą, išskyrus tai, kad pastatas buvo atstatytas Mykolo Kazimiero Paco po XVII a. vid. karo su Maskva ir Švedija. Visi kiti dokumentai siekia tik XIX a. Net ir šių dalis tyrėjams nėra pakankamai žinoma, nes didesnė dalis žinomų vizitacijos aktų, siekiančių XIX a. pirmosios pusės ir XX a. pradžios laikotarpį, iki šiol saugoma Merkinės klebonijoje. Kalbant apie nepublikuotus šaltinius, verta atkreipti dėmesį ir į Jono Reitelaičio²³ bei Stanislovo Kiškio²⁴ rankraščius. Jų darbuose pateikiami duomenys apie bažnyčios žemės valdas, metrikų būklę, taip pat XX a. pirmojoje pusėje užrašyti gyventojų pasakojimai. J. Reitelaitis pateikia dingusių dokumentų duomenis, tokius kaip XIX a. vid. 1856 m. bažnyčios žemių planas ir Merkinės jėzuitų rezidencijos pirmojo aukšto brėžinys. Vertingos medžiagos galima aptikti ir 1935 m. Senovės paminklų apsaugos kursų iš Merkinės surinktoje medžiagoje, kuri saugoma Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Vilniuje²⁵.

Kalbant apie **archeologinius tyrimus**, susijusius su Merkinės bažnyčia, galima išskirti ir pseudomokslinius bandymus su ekstrасensų pagalba ieškoti Vytauto Didžiojo palaikų. XX a. 10-ajame dešimtmetyje vienoje iš išlikusių bažnyčios kriptų buvo iškasta apie

4 m gylio šachta. Tuomet buvo kastasi po bažnyčios vidinių pilorių pamatais. Tokie žemės judinimo darbai galėjo nulemti vienos iš vargonų chorą laikančių kolonų nestabilumą. Pirmieji metodologiškai vykdyti tyrimai, tiesiogiai susiję su bažnyčios pastatu, buvo vykdyti 1989 m. Vytauto Urbanavičiaus ir Albino Kuncevičiaus. Tuomet, mėginant patikrinti Vytauto Didžiojo palaikų palaidojimo Merkinės bažnyčioje versiją, minėtoje kriptoje buvo iškastas šurfas, o kitas šurfas – bažnyčios išorėje, prie presbiterijos galinės sienos. Kriptoje buvo fiksuotas tik mažiau nei 0,5 m gylio kriptos pamatas, o po juo šviesiai gelsvas birus smėlis. Iškasus šurfą prie presbiterijos, aptiktas ne visai aiškos paskirties arkos-skliauto fragmentas, kuris buvo prigludęs prie bažnyčios presbiterijos pamato²⁶. Šioje vietoje tyrimai pakartoti jau 1998 m., tuomet buvo iš naujo atkastas minėtasis arkos arba skliauto fragmentas ir atlikti architektūriniai matavimai²⁷. Iki šiol šios aptiktos struktūros funkcinė paskirtis kelia diskusinių klausimų, kuriuos verta aptarti ir šiame straipsnyje.

Istoriniai duomenys

Pirmojoje detaliau žinomoje 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje valdovas, paminėdamas dar Jogailos fundacijas bažnyčiai, patvirtino privilegiją į Pilvingio ežerą ir dešimtąją dalį iš sugaunamų žuvų

¹⁴ ŠINKŪNAITĖ, Laima. Įspūdingoji Merkinės šventovė. *Artuma*, 2001, Nr. 10, p. 12–16; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. T. 1. Red. Jonas MINKEVIČIUS. Vilnius, 1987, p. 123; JANKEVIČIENĖ, Algė. Merkinės bažnyčia. In *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. T. 2. Vilnius, 1998, p. 258–259.

¹⁵ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1932, s. 192–193.

¹⁶ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis: 1387–1507*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1948, s. 748.

¹⁷ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1932, s. 457, 513.

¹⁸ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 5: *Merkinė*. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 155–156.

¹⁹ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 7: *Merkinės miesto aktai (1598–1627)*. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2010, p. 300.

²⁰ T. Wiśniowskio fotografija. *Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk*, BR0000003188; S. Rakowskio fotografija. *IS PAN*, B0000006127.

²¹ Merkinės magistrato knyga 1642–1647 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau LVIA), SA 5847.

²² Merkinės bažnyčios 1663 m. vizitacijos aktas. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 161–163.

²³ Jono Reitelaičio rankraščiai. *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau VUB RS), F. 102-7321, JR. 83; F. 102-732.

²⁴ KIŠKIS, Stanislovas. Šis tas iš Merkinės praeities. Rankraštis, 1984. Nuorašas saugomas *Merkinės krašto muziejuje*.

²⁵ Senovės paminklų apsaugos kursų 1935 m. medžiaga iš Merkinės ir Liškiavos. *Nacionalinė biblioteka*, f. 57, s. v. 158.

²⁶ URBANAVIČIUS, Vytautas; KUNCEVIČIUS, Albinas. Merkinės bažnyčios aplinkos 1989 m. žvalgomieji tyrimai. Vilnius, 1990. *Vilniaus regioninis valstybės archyvas* (toliau VRVA), F5-1855.

²⁷ URBANAVIČIUS, Vytautas. Merkinės bažnyčios rytinės dalies pamatų tyrimai 1998 m. Vilnius, 1999. *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 39, ap. 1, b. 319.

Merkinės dvaro užtvankose Merkio upėje²⁸. 1493 m. Aleksandras bažnyčiai suteikė teisę laikyti smuklę ir prekiauti svaigiaisiais gėrimais. Tais pačiais metais valdovas bažnyčiai suteikė teisę valdyti ir Gelovinės ežerą. 1496 m. valdovo privilegijoje galime aptikti svarbų paminėjimą apie prastą bažnyčios aprūpinimą. Tuo metu bažnyčiai buvo suteikta dešimtoji dalis Merkinės dvaro avižų derliaus, taip pat apleisti žemės plotai²⁹. 1516 m. Žygimantas Senasis bažnyčiai perdavė Ožekiškių, Karpiškių valdas ir Midlinos pievą³⁰. 1582 m. Steponas Batoras suteikė privilegiją imti medieną bažnyčiai iš Merkinės seniūnijos miškų. 1593 m. Zigmantas Vaza patvirtino bažnyčios privilegiją į 30 valakų turintį Pilvingio palivarką, kuris, kaip minima, priklausė bažnyčiai jau nuo Jogailos laikų. Be to, minimas ir Kampio ežero suteikimas Merkinės bažnyčiai. Kartu valdovas patvirtino visas iki tol ankstesnių valdovų suteiktas privilegijas. 1615 m. buvo atnaujinta privilegija bažnyčiai naudotis seniūnijos mišku³¹.

1620 m. Asesorių teismo sprendime Merkinės klebono Petro Romulevičiaus ginče su seniūnu Jonu Vaina dėl žuvų ir avižų dešimtinės bažnyčiai yra surašytos klebono turėtos privilegijos ir kokios jos teismui buvo pateiktos, nurodant rašto kalbą ir ant kokios medžiagos buvo surašyti dokumentai. Verta atkreipti dėmesį į ankstyviausią minimą 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegiją³². Ankstesnės nei

ši klebonas nepateikė. Atrodo, jau tuomet parapijos archyve nebuvo Jogailos suteiktos privilegijos ar jos nuorašo.

Verta atkreipti dėmesį, kad J. Ochmanskis Merkinės parapiją XVI a. priskiria prie vidutinės pajamas turėjusių parapijų. Jo duomenimis, Merkinės bažnyčiai priklausė 26 dūmai, panašiai kaip Mažosios Merkinės (25 dūmai), Krėvos (29 dūmai), Kauno (24 dūmai), Lydos (26 dūmai), Odelsko (29 dūmai), Pabaisko (26 dūmai), Punios (23 dūmai), Raigardo (27 dūmai), Vilniaus Šv. Jono (27 dūmai), Vaistamo (25 dūmai), Dubingių (28 dūmai) parapijos³³. Iš šių bažnyčių vienintelė tikrai mūrinė bažnyčia XVI a. pradžioje buvo Vilniuje, o Kaune, skirtingai nei Vilniuje, XV a. pabaigoje mūrinė bažnyčia dar nebuvo baigta statyti, darbai vyko iki pat XVII a.³⁴ Vertinant šią situaciją ir dar XV a. pabaigoje Aleksandro įvardytą prastą Merkinės bažnyčios aprūpinimo būklę, būtų sunku manyti, kad bažnyčia pagal savo pajamas galėjo turėti mūrinį pastatą, o tuo labiau kad tuo metu tikėtusi greitai laiku pradėti mūrinės bažnyčios statybą.

Iš tiesų pirmą kartą mūrinė Merkinės bažnyčia rašytiniuose šaltiniuose paminėta burmistro Ambrozijaus Paulavičiaus testamente, kuris buvo surašytas 1605 m. balandžio 20 d. Įdomu tai, kad testamente prašoma burmistrą palaidoti LDK paarklidininko (*podkoniuszego*) Mikalojaus Godačevskio kriptoje³⁵.

Neturint jokių dokumentų, susijusių su mūrinės bažnyčios statyba, šio asmens paminėjimas tampa itin svarbus. Rašytiniai šaltiniai liudija, kad pats Mikalojus Godačevskis tuo metu dar buvo gyvas. Jis minimas ir gerokai vėliau, 1625 m. užėmė Trakų vaivadijos pastalininkio pareigybę, o mirties data nurodoma tik 1631 m. Pats bajoras valdė Rinkaučiznos dvarą, kuris buvo apie 12 km į šiaurės vakarus nuo Merkinės, kita jo valda buvo Panemunės palivarkas, kurį greičiausiai galima sieti su šiandien žinoma Panemunės dvarviete. Be to, jo nuosavybė buvo Paseirės Gabrialovščiznos palivarkas³⁶. 1625 m. Zigmanto Vazos dovanojimu už nuopelnus dalyvaujant „Maskvos ekspedicijoje“ jam atiteko mūrinis namas Merkinėje³⁷. Žinoma šio bajoro mirties data leidžia teigti, kad pati kriptą buvo įrengta ne anksčiau nei pora dešimtmečių nuo pirmojo kriptos paminėjimo. Be to, visos turėtos M. Godačevskio valdos ir pačios kriptos įrengimas gali šį asmenį sieti su mums nežinomomis bažnyčiais teiktomis fundacijomis. Įdomu ir tai, kad 1645 m. Merkinės magistrato knygoje yra minima prie aikštės „priešais bažnyčią“, šalia burmistro Pauliaus Zažeckio ir Filipo Klausos namų, buvusi „Godačevskio altarija“³⁸. Pačios kriptos ir šio bajoro paminėjimas neleidžia tvirtai teigti, kad tuo metu mūrinė bažnyčia buvo neseniai pastatyta, tačiau šiame kontekste verta atkreipti dėmesį ir į XVI a. pabaigos įvykius Merkinėje. Tuo metu miestą nusiaubė

net du gaisrai. 1590 m. liepos 2 d. nuo žaibo „sudegė visas miestas“³⁹, o 1594 m. birželio 12 d. gaisro metu taip pat „sudegė nemažai namų“⁴⁰. Nors nepaminėta, kad tuo metu nukentėjo ir bažnyčia, bet ypač 1590 m. „viso miesto gaisras“ gali kelti prielaidą, kad tuo metu galėjo sudegti ir bažnyčia. Galbūt dėl to valdovas jau 1593 m. patvirtino anksčiau kitų valdovų teiktas privilegijas ir suteikė naujų. Pažymėtina ir tai, kad tiek visi paminėti XIX a. pirmojoje pusėje bažnyčios archyve buvę dokumentai, tiek ir metrikų knygos siekė ne ankstyvesnį nei XVII a. pradžios laikotarpį⁴¹. Pačioje bažnyčioje taip pat nėra nė vieno išlikusio vidaus įrenginio, paveiklo ar altoriaus, kuris būtų ankstyvesnis nei XVI a. pabaigos laikotarpis. Galbūt būtent šiuos gaisrus ir galima laikyti esmine intencija pastatyti naują mūrinę bažnyčią. Juolab kad po minėtų gaisrų Merkinėje iškilo ne vienas mūrinis ne tik viešas, bet ir privatus pastatas, tarp kurių iki šių dienų fragmentiškai yra išlikęs vadinamasis Vazos namas. XVI a. antrojoje pusėje buvo pastatyta rotušė, o XVII a. pradžioje sumūryta Merkinės dominikonų konvento bažnyčia. Tuo metu Merkinėje atsiranda ir pirmieji plytinės paminėjimai Vilniaus gatvės gale⁴².

Jau nuo XVII a. pradžios dokumentuose aktyviai minint bažnyčią, šalia minimos ir kapinės. Laidojimo pačioje bažnyčioje kontekste 1622 m. atsiranda ir Šv. Onos brolijos kriptos įvardijimas⁴³. Verta atkreipti dėmesį, kad ši brolija pirmą kartą paminėta

28 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: Merkinė. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 49–50.

29 Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1932, s. 457, 513.

30 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: Merkinė. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 155.

31 Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 469.

32 LMMPIA 5, 2007, p. 155.

33 OCHMAŃSKI, Jerzy. Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie. Poznań, 1972, s. 102–103.

34 JANKEVIČIENĖ, Algė. Šv. Petro ir Povilo arkikatedra bazilika Vilniaus g. 1/2. In Kauno architektūra. Vilnius, 1991, p. 317.

35 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 7: Merkinės miesto aktai (1598–1627). Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2010, p. 300.

36 RACHUBA, Andrzej. Rejestrzy popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r. Warszawa, 2015, s. 37.

37 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: Merkinė. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 172.

38 Merkinės magistrato knyga 1642–1649 m. LVIA, SA 5847, l. 73, 212v.

39 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: Merkinė. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 88.

40 Ibid., p. 91.

41 Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 466v–467.

42 Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 7: Merkinės miesto aktai (1598–1627). Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2010, p. 431.

43 Ibid., p. 746.

1601 m.⁴⁴, taigi kriptą galėjo būti įrengta statant pačią bažnyčią.

Tarp valdovų patvirtintų nuostatų Merkinės cechams irgi aptinkame bažnyčios paminėjimų. 1614 m. Zigmantas Vaza, patvirtindamas batsiuvių cecho steigimą vadovaujantis Vilniaus batsiuvių cecho nuostatais, nurodo, kad parapiinės bažnyčios klebonui leidus, cecho nariai turi turėti savo altorių ir melstis už savo gyvus ir mirusius cecho brolius ir vyresniusius. 1639 m. birželio 28 d. Vladislovas Vaza, patvirtindamas siuvėjų cechų nuostatus, devintajame punkte mini cecho koplyčią⁴⁵. Augustas II, drausdamas žydų prekybą Merkinėje, nurodo, kad jeigu, nepaisant nurodymų, vis tiek bus vykdoma prekyba, prekes galima konfiskuoti, o už jas gautas lėšas reikia skirti batsiuvių cecho altoriui bažnyčioje⁴⁶.

XVII a. antrosios pusės istoriniuose šaltiniuose fiksuotas Merkinės bažnyčios suniokojimas karo veiksmų metu. 1663 m. bažnyčios inventoriuje paminėta, kad bažnyčia jau atstatyta „po priešų sugriovimo“ didžiojo Lietuvos etmono ir Merkinės seniūno Mykolo Kazimiero Paco lėšomis. Deja, plačiau pastato architektūra neaprašyta, paminėtas tik faktas,

kad tuo metu buvo atkurti Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Onos altoriai⁴⁷. 1655 m. Respublikos seimo konstitucijose nurodyta, kad Merkinės miestas buvo „sunaikintas“⁴⁸. Greičiausiai miestas ypač nukentėjo 1654 m., nes tuo metu valdovas Jonas Kazimieras Vaza atleido miestą nuo kariuomenės apsistojimų, stacijos ir činšo davimo⁴⁹. Matyt, šiuos metus vertėtų laikyti ir bažnyčios nusiaubimo laikotarpiu. Šaltiniai detaliau neapibūdina bažnyčios būklės po okupacijos, tačiau tuo metu galėjo būti išsaugotas Šv. Onos altorius ar jo detalės ir paveikslai⁵⁰.

Vėliau iki pat XIX a. pradžios beveik nėra duomenų, kokie remonto ar statybos darbai vyko bažnyčioje. Žinoma, kad 1722 m. gruodžio 1 d. čia lankėsi Vilniaus vyskupas. 1732 m. Merkinės seniūnas Antanas Kazimieras Sapiega savo laiške paminėjo, kad bažnyčioje nenurodytiems darbams turėtų būti atvežta lentų iš Jiezno klebonijos⁵¹.

Visa kita platesnė informacija apie bažnyčią žinoma tik nuo XIX a. pradžios. 1812 m. prancūzai karo su Rusijos imperija metu bažnyčioje buvo įrengę sandėlį. 1816 m. pusė bažnyčios stogo buvo uždengta naujais gontais⁵². 1820 m. vizitacijos akte rašoma, kad

bažnyčios išorės karnizai ir kontraforsai turi būti taisomi. Tuo metu minimos trejos durys į bažnyčią. Pagrindiniame fasade buvo dvivėrės durys su geležiniais vyriais ir kabliais. Kitos vienvėrės durys minimos prie prieangio (*przy kruchcie*), jos greičiausiai buvo bažnyčios šiaurinėje pusėje ir veikė kaip šoninis įėjimas. Kitos durys, esančios ir šiandien, vedė tuometinės klebonijos link per šventoriuje buvusias kapines. Tuo metu minima, kad bažnyčioje yra keturios kriptos. Mažesnė dalis bažnyčios langų stiklų buvo įrėminti švino rėmeliuose, o kita dalis – medžio rėmuose. Iš viso bažnyčioje minimi devyni langai, o mažesnis buvo pagrindiniame fasade. Tuo metu bažnyčios grindys buvo blogos būklės. 1820 m. bažnyčioje minimi septyni altoriai. Pagrindinis altorius buvo medžio drožybės, vietomis paaukuotas. Jame minimas didelis Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų paveikslas. Tabernakulas taip pat buvo medžio drožėjų darbo, o pati mensa – mūrinė. Antrasis minimas altorius buvo Jėzaus titulo, trečiasis – Šv. Onos, kaip rašoma, medžio drožėjų darbo. Ketvirtasis taip pat įvardytas kaip Jėzaus altorius, ant jo buvo užrašyta *Ecce homo*. Penktasis ir šeštasis, įvardyti kaip Šv. Jurgio ir Šv. Antano, apibūdinami kaip drožėjų darbo ir panašūs. Paskutinis Šv. Roko altorius, skirtingai nei kiti, įvardijamas kaip stalių darbo⁵³.

1813–1824 m. Merkinės parapijos kunigo Stanislovo Bonifaco Jundzilo pastangomis Vilniuje buvo kuriamas botanikos sodas. Kaip jis pats mini, Merkinės parapija taip pat svariai prisidėjo prie šio sodo kūrimo. 1822 m. Merkinę nusiaubus gaisrui, jam teko imtis bažnyčios remonto ir kitų klebonijai priklausiusių

sudegusių pastatų atstatymo. Galiausiai 1824 m. sausio 24 d. Jundzilas atsisakė Merkinės parapijos, ir ši buvo perduota Merkinės dominikonams, kurių bažnyčia Merkinėje 1822 m. gaisro metu taip pat sudegė. Perduodamas bažnyčią dominikonams, S. B. Jundzilas išsiderėjo, kad jo žinioje iki mirties liks parapijai priklausančias Pilvingių palivarkas, tačiau dėl administravimo problemų šį dvarą dominikonams grąžino jau 1826 m.⁵⁴ 1822 m. gaisro pasekmės bažnyčiai paminėtos tų pačių metų raporte Vilniaus Romos katalikų konsistorijai. Teigiama, kad gaisro metu degė bažnyčios stogas, gegnės, sijos, šalia bažnyčios buvusi klebonija, špitolė. Nurodoma, kad bažnyčios viduje viskas išliko ir mišios vyko toliau⁵⁵. Nėra aišku, kokie remonto darbai atlikti po šio gaisro ir kaip buvo tvarkomas stogas, tačiau vėlesni dokumentai rodo, kad nei S. B. Jundzilas, nei dominikonai iki jų vienuolyno Merkinėje panaikinimo 1831 m. tinkamai pasirūpinti bažnyčios pastatu neįstengė.

1835 m. vizitacijos akte apibūdinamas labai prastos būklės stogas, nuo stogo dalis vandens tiesiog tekėjo ant karnizų ir bažnyčios sienų, tuo metu jau neminimas joks prieangis, taip pat nurodoma, kad bažnyčios išorėje buvo dvylika „arkadų“, kurias reikėjo stipriai remontuoti. Tikėtina, kad taip galėjo būti įvardyti kontraforsai, tačiau pažymėtina, kad šiandien šių kontraforsų yra trylika. Dokumente pažymima, kad tuo metu laiptai į chorą ir pastogę buvo visiškai sunykę, po 1822 m. gaisro ir bažnyčios vargonai nebuvo tinkamai suremontuoti. Teigiama, jog bažnyčioje buvo plytinės grindys, kurias taip pat reikėjo taisyti. Vienas įėjimų į kriptą buvo uždengtas

53 Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 471.

54 Jono Reitelaičio rankraščiai. *VUB RS*, F. 102-7321, be lapo nr.

55 1822 m. raportas Vilniaus Romos katalikų konsistorijai. *LVIA*, 526, ap. 1, b. 40, l. 74.

44 Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 470v.

45 *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 5: *Merkinė*. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 23.

46 *Ibid.*, p. 21.

47 Merkinės bažnyčios 1663 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 161.

48 *Constitucye Koronne, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego od Roku Páńskiego 1550 do Roku 1683*, s. 390 [interaktyvus], [žiūrėta 2023-01-25]. Prieitis per internetą: <https://books.google.lt/books?id=URBdAAAAcAAJ&pg=PA390&dq=merecz&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwihvYz7_rn7AhXhX_EDHdAkBTI4FBD0AXoECAIQAg#v=onepage&q=merecz&f=false>

49 *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 5: *Merkinė*. Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007, p. 356.

50 Šv. Onos altorius bažnyčioje galėjo būti įrengtas jau iki XVII a. vid. karo. Halška Buinicka 1645 m. buvo išreiškusi norą būti palaidota Šv. Onos brolijos kriptoje, kuri yra priešais šalia esantį altorių. Regis, Šv. Onos altorius buvo būtent šios brolijos altorius. *LVIA*, SA 5847, l. 89v.

51 SARCEVIČIENĖ, Jolita. „Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui. In *XVIII amžiaus studijos*. T. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Personalijos. Idėjos. Refleksijos*. Vilnius, 2020, p. 31.

52 Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 470v.

marmurine lenta, skirta Merkinės burmistruui, altarijos fundatoriui Tomui Karlovičiui⁵⁶. Ši plokštė plačiau aprašyta 1849 m. bažnyčios kronikoje. Paminėtos plokštėje iškaltos raidės A. T. T. T. K. S. T. K. S, greičiausiai supusios joje iškaltą herbą. Be to, pateiktas ant antkapinės plokštės buvęs tekstas: „*Tu lezy slachetno urodzony Tomasz z Kazewskich Burmistrza Merecki. Zyczliwq swoiq małzonką z Anną Tomaszową Pikielowną, którzy z tego swiata zesli roku Panskiego 1629, dnia 29, oktobra.*“⁵⁷

Nors 1842–1843 m. sumūryta nauja šventoriaus tvora su varpine-vartais⁵⁸ (1844 m. pagaminti ir varpai), tačiau 1845 m., kaip ir anksčiau, bažnyčios karnizų ir tinką reikėjo reikšmingai atnaujinti. 1848 m. vizitacijos akte minima, kad prieš ketverius metus buvo naujai gontais apdengtas stogas. Tuo metu minima, kad durys nudažytos žalia spalva. Tarp 1848 ir 1856 m. bažnyčioje buvo pakeisti langai, įdėti nauji mediniai rėmai su stiklais, sudėtos ažuolinės grindys, įrengti mūriniai vargonų choro stulpai. 1851 m. bažnyčios išorė buvo remontuota ir nubalinta. Atrodo, ir šio fasadų remonto nepakako, nes 1861 m., 1867 m. ir 1875 m. vizitacijos aktuose vėl minima, kad bažnyčios išorėje labai stipriai reikia atnaujinti tinką ir karnizus. Tik 1884 m. prasidėjo reikšmingesni bažnyčios fasadų tvarkybos darbai. Tuo metu pastatytas naujas bažnyčios prienavis ir remontuota pati bažnyčia. Bažnyčios stogas vis dar buvo dengtas gontais, o virš stogo iškeltas signalinis varpelis. 1927 m. vizitacijos aktuose fiksuota, kad 1912 m.

atliktas naujas bažnyčios vidaus ir išorės fasadų remontas. Tais metais bažnyčioje buvo naujai sudėtos cementinių plytelių grindys. Pačios plytelės atkeliavo iš Eduardo Pomereningo fabriko Vilniuje. Greičiausiai dar iki šio remonto buvo pastatytas naujas barokinių formų frontonas ir stogas uždengtas Marselio tipo čerpėmis. 1915 m. atsitraukiant iš Merkinės rusams, iš bažnyčios varpinės buvo išvežti trys varpai ir signalinis bažnyčios varpelis⁵⁹.

1935 m. Merkinės bažnyčioje lankėsi Senovės paminklų apsaugos kursų ekspedicija. Tuo metu pažymėta, kad bažnyčioje buvo saugomas Merkinės jėzuitų rezidencijos planas, taip pat mums nežinomas 1888 m. gegužės 2 d. sudarytas bažnyčios „pristatymo“ planas. Teigiama, kad grindyse kai kuriose vietose iš plytelių yra išdėti kryželiai, kurie žymi po grindimis esančių kriptų vietas. Paminėtini ir vietos gyventojų pasakojimai, kad po bažnyčios svirnu esąs rūsys, kurį jie įvardijo kaip buvusias katakombas⁶⁰.

Ankstyviausias žinomas bažnyčios vaizdas yra 1891 m. daryta, tikėtina, Wilhelmo Grabovskio, fotografija (1 pav.). Šią fotografiją galima priskirti būtent jam, nes tuo metu jis nufotografavo ir Vazos namo liekanas. Nuotraukoje matyti pagrindinis bažnyčios fasadas su 1884 m. pristatytu prienaviu, o pati bažnyčia buvo be frontono. Tai gana neįprastas variantas tokio tipo pastatams, tačiau nėra jokių žinių, kada senasis frontonas (jeigu toks buvo) galėjo būti pašalintas. Su tuo gali būti susijęs ir 1822 m. gaisras, nes jo metu turėjo nukentėti priekinė bažnyčios dalis.

1 pav. Ankstyviausia žinoma Merkinės bažnyčios fotografija. 1891 m. Vilhelmo Grabovskio (?) nuotr. UZIĘBLO, Lucjan. Pamiątki po Władysławie IV w Mereczu i Wilnie. *Praca: tygodnik illustrowany*, 1908, r. 12, Nr. 3, s. 72–74

Fig. 1. The earliest known photograph of Merkinė church. Photograph by Wilhelm Grabowski in 1891(?). UZIĘBLO, Lucjan. Pamiątki po Władysławie IV w Mereczu i Wilnie. *Praca: tygodnik illustrowany*, 1908 r. 12, No 3, pp. 72–74

Tą įrodo paminėtas faktas, kad gaisro metu nukentėjo bažnyčios vargonai. Be to, du dešimtmečius po gaisro tinkamai netvarkytas bažnyčios stogas taip pat galėjo turėti įtakos frontono nykimui. Nepaisant to, nesant tinkamų šaltinių, tokie teiginiai yra hipotetiški. 1908 m. išleistame Stanislovo Gžegoževskio leidinyje „Przewodnik po Druskienikach i okolicy“⁶¹ yra publikuota Merkinės bažnyčios nuotrauka (2 pav.), kurioje pastatas vaizduojamas jau su nauju barokinių formų frontonu ir naujas barokines formas įgavusiu

2 pav. Merkinės bažnyčios bendras vaizdas XX a. pradžioje. GRZEGORZEWSKI, Stanisław. *Przewodnik po Druskienikach i okolicy*. Warszawa, 1908, s. 78

Fig. 2. A general view of Merkinė church at the beginning of the 20th century. GRZEGORZEWSKI, Stanisław. *Przewodnik po Druskienikach i okolicy*. Warszawa, 1908, p. 78

prienaviu. Pats bažnyčios pastatas ir frontonas tuo metu jau reikalavo remonto. Matyt, frontono statybos darbai ir prienavio rekonstrukcija įvyko XIX a. pabaigoje. Galbūt su tuo susijęs 1935 m. paminėtas ir mums nežinomas 1888 m. bažnyčios „pristatymo“ projektas.

Ypač vertingos ir iki 1912 m. bažnyčios remonto darbų darytos interjero fotografijos, kuriose matyti ankstyvesnė sienų tapyba, kitos nei šiandien dalies altorių vietos, bažnyčioje buvusios medinės

56 Klebonijoje saugomų 1835–1927 m. vizitacijos aktų duomenys. Lapai nenumėruoti.

57 Merkinės bažnyčios kronika 1849 m. *VUB RS*, F. 4-36124 (A-2790), l. 1.

58 Bažnyčios varpinėje įmūryti du akmenys, kuriuose lenkų ir lotynų kalbomis nurodoma, kad varpinė buvo sumūryta 1843 m. mūrininko J. Stackevičiaus arba Stachevičiaus („J. Staciewicz“) kunigo Rimovičiaus ir parapijos lėšomis.

59 Klebonijoje saugomų 1835–1927 m. vizitacijos aktų duomenys. Lapai nenumėruoti.

60 Senovės paminklų apsaugos kursų 1935 m. medžiaga iš Merkinės ir Liškiavos. *Nacionalinė biblioteka*, f. 57, s. v. 158, l. 2.

61 GRZEGORZEWSKI, Stanisław. *Przewodnik po Druskienikach i okolicy*. Warszawa, 1908, s. 78.

3 pav. Merkinės bažnyčios interjeras iki 1912 m.
Nuotr. T. Wiśniowski. IS PAN, BR0000003188

Fig. 3. The interior of Merkinė church before 1912.
Photograph by T. Wiśniowski. IS PAN, BR0000003188

grindys, taip pat angos į šią dieną neprieinamas kriptas (3, 4 pav.)⁶². Įdomu tai, kad dalis altorių buvo pastatyta šalia bažnyčios pilorių. Šv. Roko altorius buvo šalia įėjimo prie pirmojo dešiniojo piloriaus (po 1912 m. perkeltas į presbiteriją). Nuotraukoje matomas, bet šią dieną nebeegzistuojantis, Jėzaus altorius buvo prie tolimesnio dešiniojo piloriaus. Pažymėtina,

4 pav. Merkinės bažnyčios interjeras iki 1912 m.
Nuotr. S. Rakowski. IS PAN, B0000006127

Fig. 4. The interior of Merkinė church before 1912.
Photograph by S. Rakowski. IS PAN, B0000006127

kad grindų lygis presbiterijos dalyje buvo aukštesnis. Tai matyti iš to, kad klojant cementines plyteles buvo bent 20 cm pakeltas grindų lygis halinėje bažnyčios erdvėje. Fotografijoje matyti, kad centrinėje bažnyčios dalyje, šalia Šv. Onos altoriaus, galimai buvo minėto Tomo Karlovičiaus antkapinė plokštė, dengusi įėjimą į kriptą. Neatmestina galimybė, kad,

5 pav. Fotografijoje rodyklėmis pažymėta (iš kairės) spėjama Tomo Karlovičiaus antkapinė plokštė ir dangtis į šią dieną neprieinamą kriptą už Šv. Onos altoriaus. Pirmajame plane matomas iki šių dienų neišlikęs Jėzaus altorius. Nuotr. T. Wiśniowski, fragmentas (iki 1912 m.)

Fig. 5. Arrows (from left) show the tombstone of Tomasz Karłowicz and the trapdoor leading to the crypt behind the Altar of St Anne. In the foreground is the Altar of Jesus, which has not survived. Detail from the photograph by T. Wiśniowski (before 1912)

įrengiant naujas bažnyčios grindis ir pakeliant grindų lygį, ši plokštė tiesiog buvo uždengta. Kitas medinis dangtis į šią dieną mums neprieinamą kriptą matomas už Šv. Onos altoriaus, presbiterijos dalyje, šalia senojo išėjimo į kleboniją (5 pav.).

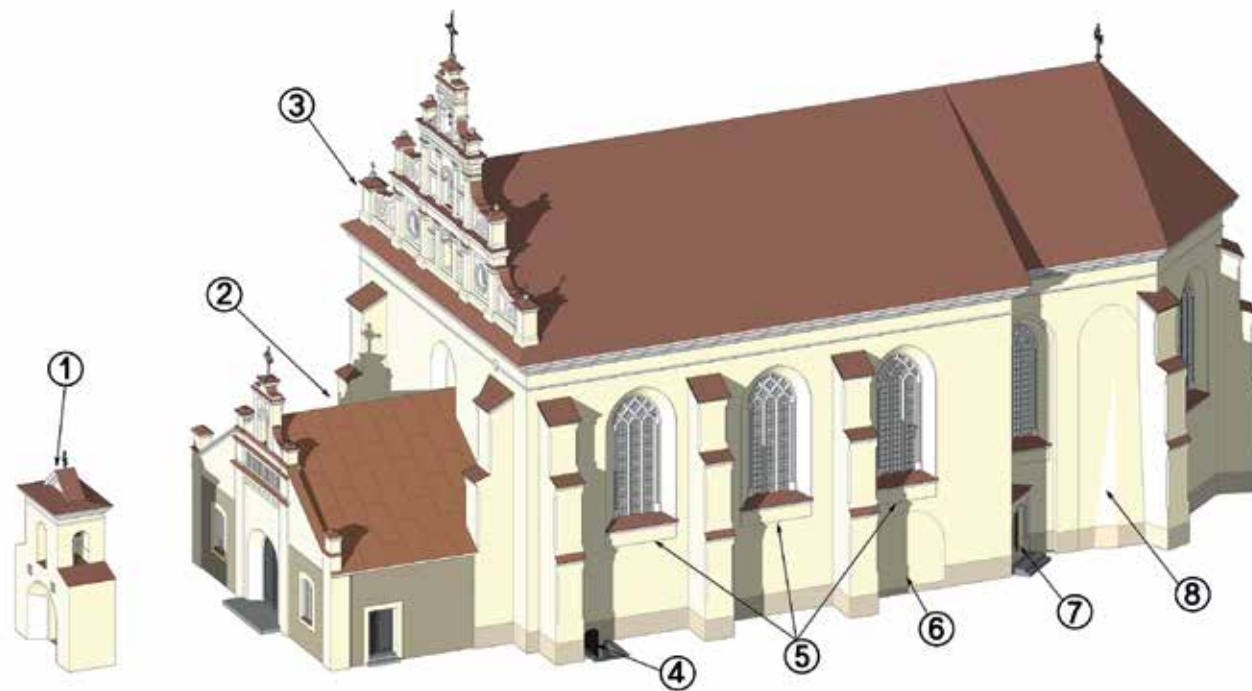
Kalbant apie kitą jau gana gausią XX a. bažnyčios ikonografiją, galima teigti, kad reikšmingų pokyčių pastato architektūroje (6 pav.) ir interjere neįvyko. Verta atkreipti dėmesį tik į tai, kad ganėtinai atvirą

bažnyčios erdvę tarp pilorių užpildė XX a. antroje pusėje įrengti suolai, estetiškai nederantys prie bažnyčios interjero.

Architektūriniai duomenys

Merkinės bažnyčios struktūra yra gotikinė. Tai trinavis pastatas su trisiene apside. Išskirtinis pastato bruožas yra gana plati presbiterija, kuri, kalbant apie XV–XVI a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje statytus pastatus, panašumų turi tik su Naugarduko Šv. Boriso ir Glebo cerkve. Žvelgiant į vėlesnį kontekstą, būtent plati presbiterija yra aptinkama pagal renesanso stilių XVI a. antroje pusėje statytoje Rykantų bažnyčioje. Merkinės bažnyčios fasaduose gotikinius akcentus ryškiausiai atspindi masyvūs kontraforsai, halinėje erdvėje tarp kontraforsų įrengti dideli smailiaarkiai langai su gotikos tradicijai būdingais masverkais. Smailiaarkis ir originalus bažnyčios portalas, kuris šią dieną yra 1884 m. pristatyto prienavio viduje. Pats portalas nepasižymėjo puošnumu. Prienavio palėpėje ir šią dieną matyti senajame pagrindiniame bažnyčios fasade išlikęs gotikos ir renesanso tradicijai būdingas apskritimo formos elementas (7 pav., Nr. 3). Kol nebuvo pastatytas prienavis, šis elementas turėjo būti matomas virš minėto pagrindinio bažnyčios portalo. Prienavio palėpėje galima pastebėti ir senąją bažnyčios tinką, kurio storis siekia vos apie 1,5 cm. Dalis tinko yra nubyreėjusi, ir tai, matyt, atspindi bažnyčios būklę iki 1884 m. remonto. Prienavio stogas buvo pakeltas XIX a. pabaigoje, atlikus rekonstrukcijos darbus, todėl originaliame bažnyčios fasade, prienavio palėpėje, matyti ir buvusi ankstesnė šio priestato stogo vietos linija. Virš jos matyti 1884 m. suformuotas naujas bažnyčios tinkas, kuris buvo nudažytas rausva spalva.

⁶² T. Wiśniowski fotografija. IS PAN, BR0000003188; S. Rakowski fotografija. IS PAN, B0000006127.

6 pav. Bažnyčios bendras vaizdas mūsų dienomis:

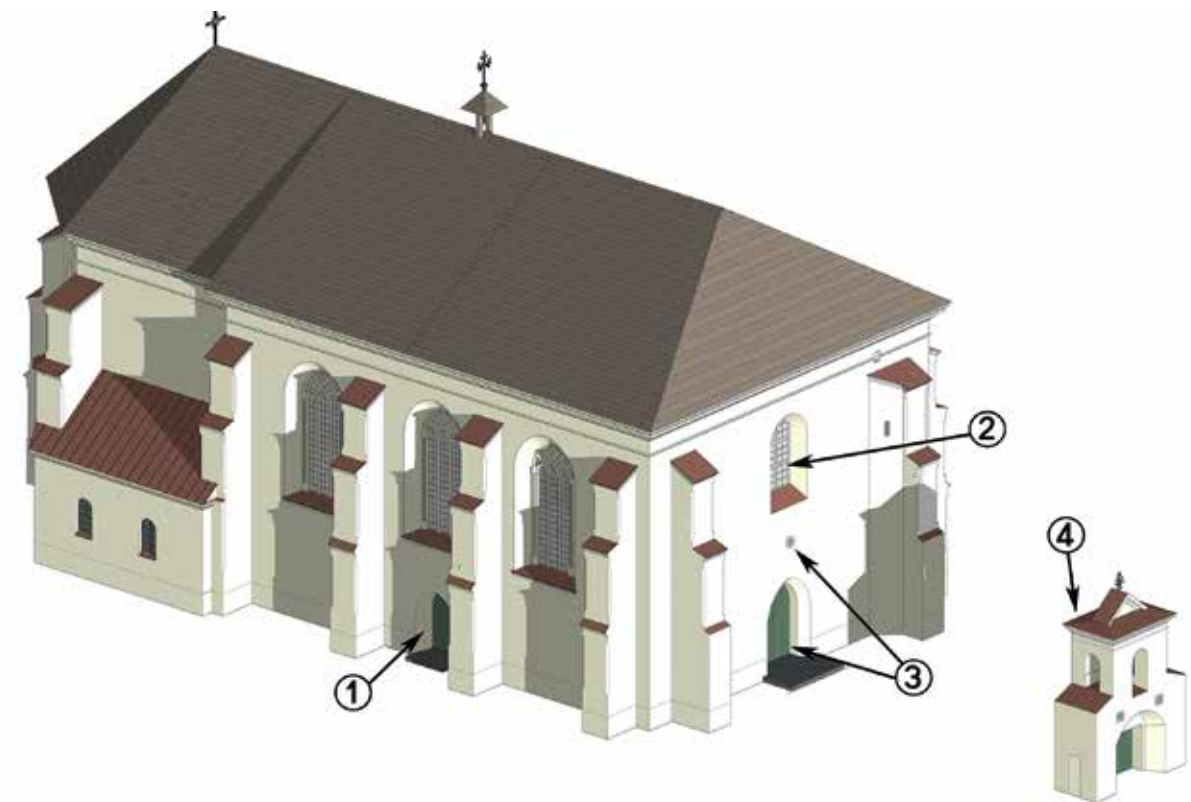
- 1 – varpinė, pastatyta 1843 m.;
- 2 – prienavis, pastatytas 1884 m., rekonstruotas XIX a. pab.;
- 3 – barokinių formų frontonas, pastatytas XIX a. pab.;
- 4 – įėjimas į buvusią kriptą, kurioje sovietiniais metais buvo įrengta katilinė. Anksčiau vietoje durų čia buvo švieslangis;
- 5 – 2021 m. bažnyčios remonto metu pastebėta, kad senasis langų palangių lygis buvo 65 cm žemiau nei dabar;
- 6 – 2020 m. bažnyčios remonto metu pastebėta užmūryta anga, kuri anksčiau vedė į prie bažnyčios pristatytą koplyčią (?);
- 7 – išėjimas į senąją (sunaikintą per Antrąjį pasaulinį karą) kleboniją;
- 8 – užmūryta niša pastebėta 2020 m. bažnyčios remonto metu.

Sud. Ž. Buržinskas

Fig. 6. A general view of the church today:

1. the bell tower was built in 1843;
2. the porch was built in 1884 and remodelled at the end of the 19th century;
3. the pediment was built in Baroque forms at the end of the 19th century;
4. the entrance to the former crypt, where a boiler room was installed in Soviet times; there was previously a window instead of a door here;
5. during the renovation of the church in 2021 it was noticed that the old level of the window sills was more than 65 centimetres lower than it is now;
6. during the renovation of the church in 2020 a bricked-up opening which led to a chapel (?) was noticed;
7. the exit to the old presbytery (destroyed during the Second World War);
8. a bricked-up niche was noticed during the renovation of the church in 2020.

Compiled by Ž. Buržinskas

7 pav. Bažnyčios bendras vaizdas XIX a. vid.:

- 1 – XIX a. pab. užmūrytas šoninis bažnyčios išėjimas;
- 2 – pagrindiniame bažnyčios fasade buvęs langas. 1884 m. pastačius prienavį, jis iš dalies buvo uždengtas, o užmūrytas jau XX a.;
- 3 – senasis pagrindinis bažnyčios portalas ir virš jo iki šių dienų išlikęs apskritimo formos elementas (šiuo metu esantis prienavio palėpėje);
- 4 – varpinė, pastatyta 1843 m.

Sud. Ž. Buržinskas

Fig. 7. A general view of the church in the mid-19th century:

1. the side exit from the church was bricked up at the end of the 19th century;
2. the former window in the main façade of the church was partly covered after the construction of the porch in 1884 and bricked up in the 20th century;
3. the old main portal of the church and the circular feature above it have survived to this day in the attic of the porch;
4. the bell tower was built in 1843.

Compiled by Ž. Buržinskas

8 pav. Bendras bažnyčios interjero vaizdas šiomis dienomis.
Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 8. A general view of the interior of the church today.
Photograph by Ž. Buržinskas

Be minėtų gotikinių bruožų, galima įžvelgti ir renesanso stiliaus akcentų, kurie ryškiau pastebimi bažnyčios interjere (8 pav.). Bažnyčios aštuonkampiai pilioriai viršuje papuošti karnizais, o jų apačios paryškintos klasikinių kolonų bazėms būdingu elementu. Bažnyčios skliautai taip pat remiasi į prie sienų esančius piliastrus, kuriuose atsispindi tokie pat kaip ir pilioriuose suformuoti elementai. Ties presbiterijos jungtimi su bažnyčios haline erdve duris į presbiteriją ir kitoje pusėje esantį išėjimą į buvusią kleboniją puošia manierizmo stilistikos portalai (9 pav.). Patys bažnyčios skliautai taip pat nėra sietini su XV–XVI a. pirmojoje pusėje statytoms bažnyčioms. Bažnyčios

presbiterijos dalyje langai turi tokius pat masverko elementus kaip ir bažnyčios halinėje erdvėje, tačiau jų viršutinė angos dalis yra pusapskritimio formos, kuri dažnai pastebima renesanso ir ankstyvojo baroko pastatuose. Dėmesį traukia iš lauko pusės apsidės gale esantis apskritimo formos elementas, kurio kraštas puoštas barokinių formų profiliu, o jo centre buvo įtaisytas kryžius. Vizualiai šis elementas tarsi primena Renesanso epochai būdingą taisyklingo apskritimo formos langą. Tokio tipo langai apsidžių galuose buvo įrengti ne vienoje šio laikotarpio bažnyčioje, tačiau be platesnių architektūrinių tyrimų neįmanoma atsakyti, ar tai yra renesansinio užmūryto

9 pav. Manieristinių formų portalas į bažnyčios zakristiją.
Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 9. The portal to the sacristy of the church, in Mannerist forms.
Photograph by Ž. Buržinskas

lango reliktas. 2021 m. atliekant bažnyčios remontą, pašalinus dabartinių dažų sluoksnį, atsivėrė melsvo atspalvio dažų sluoksnis. Tokia spalva šis elementas galėjo būti nudažytas XIX a. pabaigoje atliekant bažnyčios remontą, o vėliau, jau XX a. pradžioje, vėl nubalintas.

Dėmesį traukia ir bažnyčioje esantys sraigtiniai laiptai. Vieni jų, šalia šoninio išėjimo į buvusią kleboniją ir ties bažnyčios halinės erdvės su presbiterija jungtimi, šiandien niekur neveda. Pakilus laiptais aukštyn, atsiremiamą į užmūrytą sieną. Pakeliui taip pat yra matomas užmūrytas nedidelis langelis į lauką. Įvertinus bažnyčių (ypač gotikinių) kontekstą ir pačių laiptų struktūrą, galima teigti, kad šie laiptai anksčiau vedė į ties presbiterijos ir halinės erdvės jungtimi buvusią sakyklą (10 pav.). Pati sakykla greičiausiai buvo panaikinta dėl nepraktiško jos naudojimo, nes ji geriausiai galėjo būti matoma tik iš šoninės navos. Panašūs laiptai yra įrengti ir priešingoje bažnyčios pusėje, šalia zakristijos. Šie laiptai veda į zakristijos palėpę. Pažymėtina, kad įėjimas į palėpę buvo išmūrytas vėliau nei pagrindiniai bažnyčios mūrai. Palėpės viduryje matyti po stogu paslėptas nedidelis bažnyčios kontraforsas, dalijantis zakristiją į dvi dalis. Zakristijos erdvėje šis kontraforsas virsta smailėjančia arka, į kurią remiasi zakristijos skliautai. Dar vieni sraigtiniai laiptai yra bažnyčios pagrindinio fasado dalyje, įkomponuoti į kontraforso struktūrą. Šie laiptai veda į bažnyčios chorą ir palėpę. Pakilus iki pat palėpės matyti, kad tiek ties laiptais, tiek ir visoje viršutinėje bažnyčios dalyje, kur įrengti karnizai, vykdyti vėlesni nei pati bažnyčia mūro darbai. Pats įėjimas iš sraigtinių laiptų į palėpę yra iškirstas per senąjį mūrą (11 pav.). Tai kelia klausimų, kokia buvo ankstyvesnė palėpės ir laiptų jungtis. Atrodo, laiptai galėjo vesti dar aukščiau nei dabartinis viršutinis laiptų lygmuo.

10 pav. Buvusios senosios sakyklos vieta.
Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 10. The position of the former pulpit.
Photograph by Ž. Buržinskas

Verta atkreipti dėmesį ir į langų masverkus. Bendra šių elementų struktūra panaši kaip ir daugelio gotikinių bažnyčių, tačiau ypač sietina su Kėdainių Šv. Jurgio, Kauno Švč. Trejybės bažnyčių, taip pat įrengimo atžvilgiu panaši į Veliuonos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios masverkus. Iš to matyti, kad tokių elementų įrengimo datavimas gali siekti net ir XVII a. pirmąją pusę.

Bažnyčios fasaduose įmūryti trys panašaus dydžio XIV a. pab. – XV a. pr. bombardų sviediniai. Šiauriniame ir pagrindiniame fasaduose tokie sviediniai yra įmūryti į bažnyčios kontraforsus, vienas sviedinys matomas šiauriniame fasade tarp lango ir

11 pav. Dabartinis įėjimas iš sraigtnių bažnyčios laiptų į palėpę, iškirstas per senąją bažnyčios mūrą. Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 11. Access from the spiral staircase to the attic now cuts through the old church wall. Photograph by Ž. Buržinskas

kontraforso. Tokių sviedinių yra aptikta ne tik Merkinės piliakalnio aplinkoje, bet ir pačiame mieste. Nėra visiškai aišku, kaip šie sviediniai pateko į Merkinės bažnyčios fasadus, tačiau naudoti tokio tipo sviedinius dekoratyviais tikslais buvo įprasta praktika statant bažnyčias Europoje.

Duomenis apie pastato architektūros raidą papildė 2019–2020 m. Merkinės bažnyčios fasadų remonto metu surinkti duomenys. Buvo pašalintas bažnyčios

tinkas beveik visų fasadų apatinėje dalyje, taip pat naujai pertinkuotas cokolis. Darbų metu buvo atidengtas ne tik plytų mūras, bet ir kiti vertingi pastato architektūros istorijai elementai. Tačiau nebuvo atlikti jokie architektūriniai ir polichromijos tyrimai. Šio straipsnio autorius rinko duomenis vykdytų darbų metu savo iniciatyva. Pastebėta, kad bažnyčia nutinkuota iki 3,5–4 cm šviesiai pilkos spalvos tinko sluoksniu, kurio struktūra panaši į daugelį XIX a. skiedinio pavyzdžių. 1884 m. atliekant prienavio statybos darbus, visa bažnyčia buvo naujai pertinkuota, nes po šiuo tinko sluoksniu iš karto atsivėrė plytų mūras, kuriame galima įžvelgti užkamšytas mūre skylės, kurios greičiausiai buvo naudotos pastoliams statyti. Tai, kad bažnyčios fasadai buvo kapitališkai atnaujinami XIX a. antrojoje pusėje, patvirtina ir šiose minėtose skylėse pasitaikantys geltonų, šiam laikotarpiui būdingų, plytų fragmentai. Panašu, kad tuomet, ruošiantis pertinkuoti pastatą, buvo pašalintas ir senasis tinko sluoksnis.

Po dabartiniais sienų dažų sluoksniais matyti, kad šis tinkas pirmiausia buvo dažytas rausvos arba tamsiai raudonos, vyšninės spalvos atspalviu, taip pat kaip ir minėtas dažų sluoksnis, matomas prienavio palėpėje. Neaišku, kada tiksliai bažnyčia buvo vėl nubalinta, nes jau XX a. pradžios fotografijose bažnyčios fasaduose šių atspalvių nematyti. Atnaujinant bažnyčios fasadus buvo naujai suformuotos bažnyčios langų palangės su istoristinių formų karnizais. Greičiausiai tuomet buvo nusklembti kontraforsų kampai. Originalus senasis tinkas buvo atidengtas bažnyčios langų nišose, jo storis siekė apie 1 cm, jokių spalvinių pėdsakų ant šio tinko nebuvo pastebėta. Darbų metu pašalinus nedidelį kiekį tinko fragmentų bažnyčios langų apačioje, pastebėta, kad bažnyčios langų palangės lygis buvo apie 65 cm žemiau nei

12 pav. Bažnyčios cokolinė dalis pašalinus tinką 2019 m. remonto metu. Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 12. The base of the wall of the church after the removal of the plaster during renovation work in 2019. Photograph by Ž. Buržinskas

dabartinių langų palangės. Tai pastebėta ne tik prie halinės erdvės bažnyčios langų, bet ir presbiterijoje esančiuose languose. Neaišku, kada buvo užmūrytos šių langų dalys. Atidengto tinko fragmentuose buvo matyti, kad užmūrytų langų vietose buvusios langų nišos iki šiol yra tinkuotos senuoju tinko sluoksniu. Akivaizdu tik tai, kad langų palangės buvo pakeltos ne vėliau kaip 1848 m., nes užmūrytas langų apačias mini J. I. Kraševskis⁶³. Greičiausiai toks langų užmūrijimas buvo ryškiai matomas dėl itin prastos to meto bažnyčios tinko būklės.

Pagrindinis bažnyčios mūras mūrytas iš plytų, akmenų beveik nenaudota. Plytų matmenys – 7/7,5/8 x 13/14 x 26,5/27,5 cm. Plytų rišimas vietomis renesansinis, kai kuriose vietose padrikas. Cokolinėje dalyje išlyginant eiles, vietomis plytos dėtos

13 pav. Bažnyčios cokolį ir pagrindinę fasado sieną jungusio profilio liekanos. Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 13. The remains of the profile connecting the base of the wall and the main wall of the façade. Photograph by Ž. Buržinskas

trumpainiais stačiais į išorę. Skiedinio tarpai tarp plytų formuoti 1,5–2 cm storio, vietomis ir iki 3,5 cm (12 pav.). Ypač svarbu pažymėti, kad gotikinio plytų rišimo nepastebėta visame bažnyčios perimetre.

Nuėmus daugelį kartų tvarkytą cokolio tinko sluoksnį, ties pietų pusėje esančia presbiterijos jungtimi su haline bažnyčios dalimi ir bažnyčios pagrindinio fasado pietiniame kampe aptikta cokolį ir bažnyčios fasadą jungusio profilio liekaną (13 pav.). Toks cokolio liniją pabrėžiantis elementas yra pastebėtas panašiuose į Merkinės bažnyčią Liublino renesanso pastatuose (Konskovelės Šv. Onos, Palenkės Radzino Švč. Trejybės bažnyčiose ir kt.). Koks buvo tikslus profilio pjūvis, nėra aišku, nes išlikę elementai buvo labai fragmentiški. Cokolio linija buvo ryški ir bažnyčios mūre, nes ties cokoliu plytų

63 KRASZEWSKI, Józef Ignacy; WOLFGANG, Ksawery. *Druskieniki: Szkic literacko-lekarski*. Wilno, 1848, s. 44–45.

14 pav. 2019 m. bažnyčios remonto metu atidengti XIX a. antrojoje pusėje užmūryto šoninio bažnyčios įėjimo fragmentai. Dešinėje matoma niša, kurioje buvo laikomas šventintas vanduo. Nuotr. Ž. Buržinsko

Fig. 14. Parts of the side entrance to the church which was bricked up in the second half of the 19th century were uncovered during the renovation in 2019. On the right is a niche which held Holy Water. Photograph by Ž. Buržinskas

mūre buvo aiškiai matoma apie 3 cm įgilinta visos sienos atžvilgiu viena eilė plytų.

Kalbant apie užmūrytas nišas ir angas, šiaurinio bažnyčios halinės erdvės fasado centre, pašalinus tinką, buvo atidengtas XIX a. pirmosios pusės

vizitacijos aktuose minimas, bet XIX a. antrojoje pusėje užmūrytas šoninis įėjimas (14 pav.). Portalas buvo smailėjančios arkos formos, kaip ir pagrindinis buvęs bažnyčios portalas. Šalia tų durų iki šių dienų iš lauko pusės yra išlikusi niša, kuri greičiausiai buvo skirta šventintam vandeniui laikyti. Pats įėjimas ir šiandien yra pastebimas žiūrint iš bažnyčios vidaus. Iki šiol išlikęs pačių durų nišos kontūras ir durų kabliai.

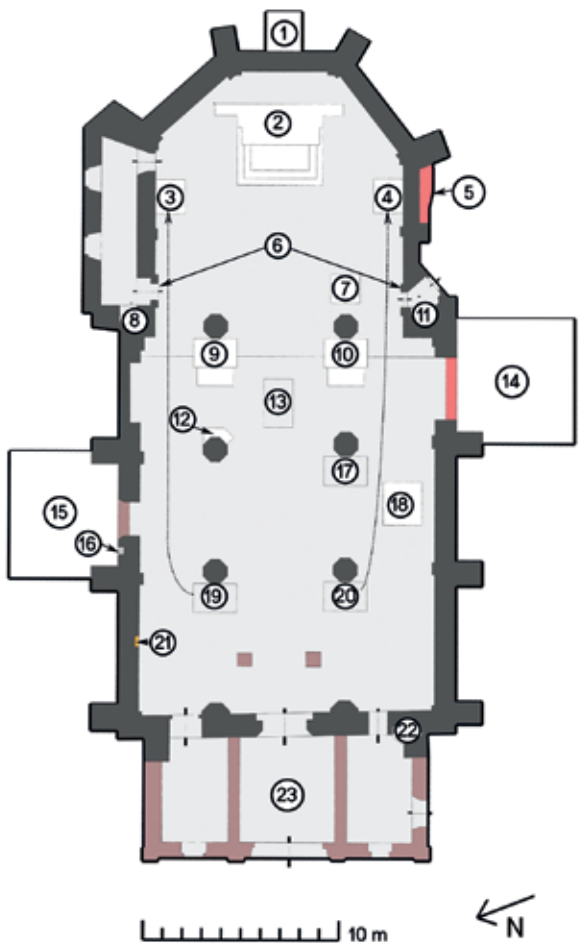
Bažnyčios viduje, abiejose šoninėse navose, ties travėjomis, esančiomis šalia presbiterijos, matomos gana plačios (plotis 3,2 m, aukštis 3,7 m) į išorinę bažnyčios sieną apie 0,6 m įgilintos nišos. Tokios nišos yra ganėtinai panašios į kitose šio laikotarpio bažnyčiose esančias patekimo į šalia pristatytas koplyčias angas. Atidengus iš lauko pusės šiaurinio fasado mūrą, ties vienos iš viduje matomų nišų pastebėta, kad čia nebūta atviros angos. Tačiau pietiniame fasade išryškėjo, kad niša buvo atvira, o jos vidinės sienelės tinkuotos. Tai rodo, kad pati anga turėjo ne tik techninę, bet ir praktinę funkciją. Anga buvo užmūryta 16 x 6/6,5/7 x 24 cm matmenų plytomis. Kaip minėta, žvelgiant į kitų bažnyčių analogijas, šios angos į bažnyčios vidų egzistavimas kelia klausimų dėl kadaise čia galėjusio būti prie bažnyčios priglauto priestato. Galbūt tai susiję su istoriniuose šaltiniuose minima siuvėjų cecho koplyčia. Nedidelis numušto tinko kiekis negalėjo atskleisti, ar esamame bažnyčios mūre yra galimo priestato reliktų. Šioje vietoje cokolio plytų mūras buvo gana prastos būklės, daug kartų pertinkuotame skiedinyje aptikta ir olandiškojo tipo čerpės fragmentas. Detaliau šią priestato-koplyčios hipotezę galėtų patvirtinti (arba ne) tik platesni architektūriniai ir archeologiniai tyrimai (15 pav., Nr. 14; 16 pav., Nr. 4).

15 pav. Bažnyčios cokolinės dalies planas:

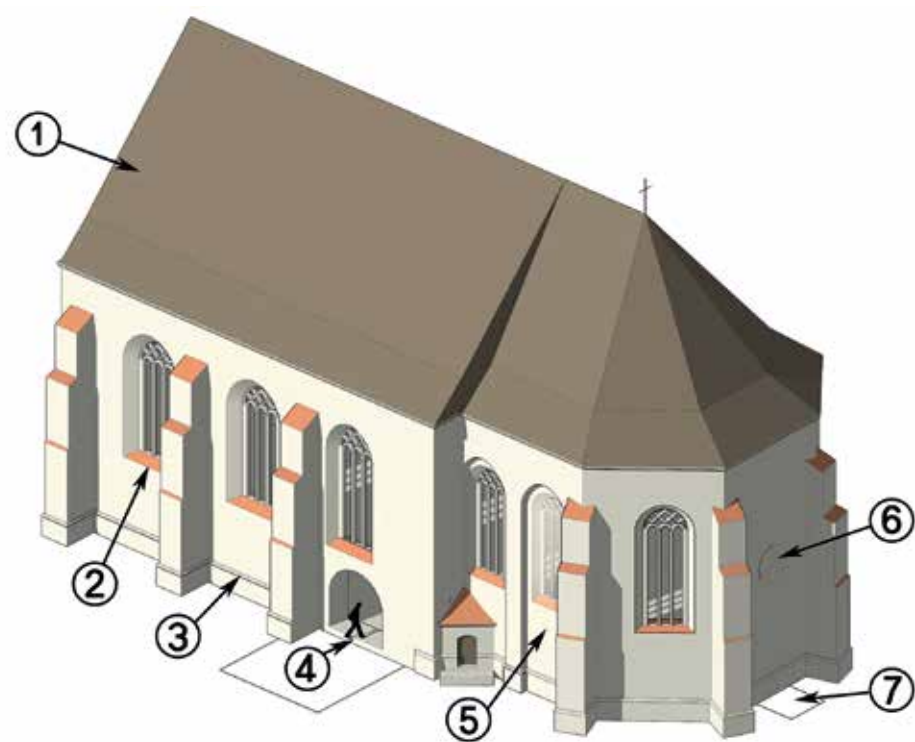
- 1 – 1989 m. aptiktos kriptos, priglautos prie bažnyčios sienos liekanos;
  - 2 – pagrindinis altorius;
  - 3 – Šv. Antano altorius;
  - 4 – Šv. Roko altorius;
  - 5 – užmūryta sienos dalis;
  - 6 – manieristiniai portalai;
  - 7 – 1912 m. uždengto įėjimo į kriptą vieta;
  - 8 – sraigtiniai laiptai į zakristijos palėpę;
  - 9 – Švč. Mergelės Marijos altorius;
  - 10 – Šv. Onos altorius;
  - 11 – sraigtiniai laiptai į buvusią bažnyčios sakyklą;
  - 12 – dabartinė sakykla;
  - 14 – užmūryta anga ir buvusios koplyčios (?) vieta;
  - 15 – XIX a. pab. užmūrytas šoninis bažnyčios įėjimas ir buvusio prieangio (?) vieta;
  - 16 – niša, kurioje buvo laikomas šventintas vanduo;
  - 17 – neišlikusio Jėzaus altoriaus vieta;
  - 18 – įėjimo į šiandien dvi žinomas bažnyčios kriptas vieta;
  - 19 – spėjama senoji Šv. Antano altoriaus vieta;
  - 20 – senoji Šv. Roko altoriaus vieta;
  - 21 – XIX a. vid. epitafija, skirta Jokūbui ir Eleonorai Godačevskiams;
  - 22 – sraigtiniai laiptai į bažnyčios chorą ir palėpę;
  - 23 – prienavis, pastatytas 1884 m.
- Sud. Ž. Buržinskas

Fig. 15. A plan of the church:

1. the remains of the crypt found in 1989 were close to the church wall;
2. the main altar;
3. the Altar of St Anthony;
4. the Altar of St Roch;
5. the bricked-up part of the wall;
6. the Mannerist portals;
7. the position of the covered entrance to the crypt in 1912;
8. the spiral staircase leading to the attic of the sacristy;
9. the Altar of the Virgin Mary;
10. the Altar of St Anne;
11. the spiral staircase leading to the old pulpit in the church;
12. the current pulpit;
14. the walled-up opening and the site of a former chapel (?);
15. the side entrance to the church and the site of the former porch were bricked up at the end of the 19th century (?);
16. the niche which held Holy Water;
17. the position of the former Altar of Jesus;

18. the entrance to the two crypts of the church that are known today;
  19. the possible position of the old Altar of St Anthony;
  20. the former position of the Altar of St Roch;
  21. a mid-19th century epitaph to Jacob and Eleonora Godaczewski;
  22. the spiral staircase leading to the organ loft and the attic;
  23. the porch was built in 1884.
- Compiled by Ž. Buržinskas

16 pav. XVII a. pirmosios pusės bažnyčios rekonstrukcinis vaizdas:

- 1 – bažnyčios stogo danga nėra žinoma, pastato aplinkoje aptikta plokštinių čerpių fragmentų, tačiau jos galėjo dengti palanges ir kontraforsus. Nėra duomenų apie senąją bažnyčios frontoną (jeigu toks buvo);
  - 2 – langų apatinė dalis buvo 65 cm žemiau nei dabartinis lygmuo;
  - 3 – bažnyčios cokolio viršų puošė ryškiai pastebima profilio linija;
  - 4 – šiandien užmūryta anga į buvusią koplyčią (?);
  - 5 – užmūryta niša analogiška esančiai šalia. Tikėtina, kad joje taip pat būta lango;
  - 6 – šiandien esantis apskritimo formos elementas gali žymėti apsidės gale buvusį tokios pat formos langą;
  - 7 – 1989 m. aptiktos kriptos liekanos gali žymėti apsidės gale buvusią nedidelę koplyčią.
- Sud. Ž. Buržinskas*

Fig. 16. A reconstruction of the church in the first half of the 17th century:

1. the material of the roof of the church is not known, pieces of flat tiles have been found around the building, but they could have covered the window-sills and buttresses; there is no record of the old pediment of the church (if there was one);
  2. the bottom of the windows was 65 centimetres lower than it is today;
  3. the top of the base of the wall of the church was marked by a clearly visible profile line;
  4. the opening to a former chapel (?) is bricked up today;
  5. a walled niche similar to the one next to it probably also had a window;
  6. the circular feature today may replicate the window of the same shape at the back of the apse;
  7. the remains of the crypt discovered in 1989 may replicate the small chapel at the back of the apse.
- Compiled by Ž. Buržinskas*

Bažnyčios pietinėje presbiterijos dalyje iš lauko pusės yra įgilinta plati ir aukšta arkinė niša (plotis 2,8 m, aukštis apie 11 m), apimanti bažnyčios cokolį ir kylanti beveik iki pat bažnyčios pagrindinio karnizo. Joje yra kiek mažesnis langas su masverko elementais nei kiti pagrindiniai bažnyčios langai. Pašalinus dalį tinko rytų kryptimi, pastebėta, kad apie 0,9 m nuo minėtos nišos krašto būta lygiai tokios pat nišos. Tą patvirtino ir matomas sienos įskilimas bei nuardyto tinko fragmentai. Nišos vidinė siena taip pat buvo tinkuota baltu kalkiniu 1 cm storio skiediniu. Pati niša užmūryta netvarkingu plytų mūrijimu, fiksuoti plytų matmenys 8 x 14 x ?, 7 x ? x 25 cm (16 pav., Nr. 5).

Archeologinių tyrimų metu presbiterijos gale atkasus bažnyčios pamatą, fiksuotos kiek kitokių matmenų nei bažnyčios sienose plytos – 29,4 x 10 x ?, 14 x 9 x ?, 13 x 8 x ?, 15 x 9 x ? cm. Pats pamatas buvo mūrytas daugiausia iš akmenų ir įgilintas apie 1,8 m nuo žemės paviršiaus. Tyrimų metu aptikta ir profiliuotų plytų fragmentų, plokštinių čerpių. Šių tyrimų metu taip pat fiksuota cilindrinio skliauto liekanų. Nustatyta, kad skliauto vidinės dalies aukštis nuo fiksuoto skliauto pamato tėra apie 1 m. Suardyto skliauto plote aptikta įvairių plytų fragmentų ir suardytų palaikymų pėdsakų. Be to, aptiktas Zigmanto Vazos Rygos šilingas (Urbanavičius, 1998). Toliausias skliauto liekanų taškas nuo bažnyčios sienos yra nutolęs net per 1,6 m, todėl šią konstrukciją galima laikyti nedidelės kriptos liekana (16 pav., Nr. 7). Tokios laidojimo vietos prie bažnyčios sienų buvo gana įprasta praktika Europos miestų bažnyčiose. Pavyzdžių, kai galinėje bažnyčios dalyje buvo įrengiama laidojimo vieta kartu su nedidele koplyčia, yra nemažai – kaip vieną jų galime pateikti Nowy Korczyn bažnyčią Lenkijoje (17 pav.).

17 pav. Nowy Korczyn (Nowy Korczyn) bažnyčios apsidė su šalia priglaustomis koplyčiomis. Apie 1936 m. Nuotr. H. Podębski. Biblioteka Narodowa, F. 62442/II

Fig. 17. The apse of the Nowy Korczyn church with the adjacent chapels. Photographed by H. Podębski in around 1936. Biblioteka Narodowa, F. 62442/II

Grįžtant prie plokštinių čerpių fragmentų, jų liekanų aptinkama visoje bažnyčios teritorijoje, tačiau neaišku, ar jomis dengta buvo visa bažnyčia, ar tik atskiros jos dalys, tokios kaip kontraforsai ir langų palangės. Archeologinių tyrimų metu aptikti profiliuotų plytų fragmentai panašūs į bažnyčios langų masverkų profilius.

Išvados

Merkinės bažnyčios raidą galima skirstyti į kelis etapus.

Pirmasis etapas (medinės bažnyčios) – XIV a. antroji pusė arba XV a. pirmoji pusė – XVI a. pabaiga – iki Merkinę nusiaubusių gaisrų. Apie šio laikotarpio bažnyčios pastatą duomenų nėra. Nors bažnyčios steigimas Jogailos iniciatyva Merkinėje yra patvirtintas 1442 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje, tačiau nėra jokių tikslų duomenų, kada pirmoji, tikėtina, medinė, bažnyčia buvo pastatyta. Visos žinomos vėlesnės valdovų privilegijos bažnyčiai nesuteikia jokių duomenų apie bažnyčios perstatymo darbus arba mūrinės bažnyčios statybos intencijas.

Antrasis etapas sietinas su XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės laikotarpiu, kai Merkinėje iškilo dabartinė mūrinė bažnyčia. Išlikę XVI a. antrosios pusės – XVII a. pirmosios pusės architektūriniai bažnyčios elementai, pastato mūro statybos technologijos leidžia jo statybą datuoti XVI a. antrąja puse, tačiau dalis elementų galėjo būti įrengta jau XVII a. pirmojoje pusėje. Tą patvirtina pirmasis istoriniuose šaltiniuose mūrinės bažnyčios paminėjimas 1605 m. dar tuo metu gyvo Merkinės apylinkės bajoro Mikalojaus Godačevskio kriptos kontekste. Tuo metu nėra jokių duomenų, koks buvo bažnyčios stogas ar kokią stilistiką atitiko bažnyčios frontonas. Mūro struktūra, statybinės medžiagos liudija, kad pastatas iš karto buvo statomas kaip gotikos ir renesanso architektūros sintezė. Bažnyčia jau nuo pastatymo laikų buvo tinkuota, pastato cokolio linija papuošta renesansiniu profiliu. Gotikai būdingų pagrindinių bažnyčios langų palangių lygmuo buvo apie 0,6 m žemiau nei dabartinis palangių lygis. Prie pastato galėjo būti priglaustas ne vienas priestatas, tarp kurių ir šoninė koplyčia. Tokią hipotezę gali patvirtinti Merkinės siuvėjų cecho nuostatuose minima koplyčia ir aptikta plati bažnyčios sienoje užmūryta anga. Be to, bažnyčios galinėje dalyje iš lauko

pusės už presbiterijos buvo įrengta kriptą. Nėra aišku, ar šiam laikotarpiui vertėtų priskirti ir XIX a. pradžioje minimą prie bažnyčios šoninio įėjimo buvusį prieangį.

Trečiamajam etapui skirtinas XVII a. vidurio. – XIX a. pradžios. laikotarpis, apie kurį duomenų yra gana mažai. 1663 m. bažnyčios vizitacijos akte rašoma, kad bažnyčia smarkiai nukentėjo dėl karo su Maskva, pastatą atstatė LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas. Tuo metu buvo išsaugota dalis bažnyčios XVII a. pirmosios pusės inventoriaus. Visi kiti žinomi istoriniai šaltiniai iki pat XIX a. pradžios plačiau neapibūdina bažnyčios pastato ir čia vykusio remonto ar statybos darbų.

Ketvirtajam etapui galima priskirti XIX a. pradžios. – 1884 m. laikotarpį, kuris pažymėtas bažnyčios niokojimu ir prasta pastato būkle. 1812 m. pastatą nusiaubė Napoleono kariuomenė, jame įsirengusi sandėlį, 1822 m. sudegė visas bažnyčios stogas, galbūt tuo metu nunyko ir senasis bažnyčios frontonas. Nors bažnyčia ir veikė, bet didesnis jos remontas įvyko tik po poros dešimtmečių, bažnyčios šventorių apjuosus tvora ir pastačius varpinę. Tam tikri bažnyčios remonto darbai vyko tiek išorėje, tiek ir viduje. Atrodo, tik tada tinkamai sutvarkytas bažnyčios stogas. Nepaisant to, bažnyčios fasadų būklė apibūdinama kaip bloga iki pat 1884 m. pradėtų remonto darbų.

Penktasis etapas – tai 1884–1912 m. laikotarpis, kai buvo suformuotas dabartinis bažnyčios vaizdas. 1884 m. pastatytas naujas prienavis, užgožęs pagrindinį bažnyčios fasadą. Tuo metu remontuojant bažnyčią buvo užmūrytas šoninis įėjimas, naujai nutinkuoti fasadai. Ikonografinė medžiaga liudija, kad dabartinis barokinių formų bažnyčios frontonas pastatytas pačioje XIX a. pabaigoje, tuo metu čerpėmis buvo uždengtas stogas. Paskutiniai didesni bažnyčios atnaujinimo darbai vyko 1912 m. – bažnyčios vidus buvo naujai ištapytas, iš pagrindinės bažnyčios erdvės dalis altorių perkelta į presbiteriją, grindys išklotos cementinėmis plytelėmis.

Šaltiniai

- Jono Reitelaičio rankraščiai. *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau *VUB RS*), F. 102-7321, be lapo nr.
- Jono Reitelaičio rankraščiai. *VUB RS*, F. 102, JR. 83.
- Jono Reitelaičio rankraščiai. *VUB RS*, F. 102-732.
- KIŠKIS, Stanislovas. Šis tas iš Merkinės praeities. Rankraštis, 1984. Nuorašas saugomas *Merkinės krašto muziejuje*.
- Merkinės bažnyčios 1849 m. kronika. *VUB RS*, F. 4-36124 (A-2790), l. 1.
- Merkinės bažnyčios 1663 m. vizitacijos aktas. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau *LVIA*), f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 161–163.
- Merkinės bažnyčios 1820 m. vizitacijos aktas. *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 448–471v.
- Merkinės magistrato knyga 1642–1647 m. *LVIA*, SA 5847.
- Merkinės klebonijoje saugomų 1835–1927 m. vizitacijos aktų duomenys. Lapai nenumeruoti. Kopijos saugomos *Merkinės krašto muziejuje*.
- MIŠKINIS, Algimantas. Merkinės urbanistinio paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas. Vilnius, 1973. *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 11, ap. 1, b. 11.
- Senovės paminklų apsaugos kursų 1935 m. medžiaga iš Merkinės ir Liškiavos. *Nacionalinė biblioteka*, f. 57, s. v. 158.
- S. Rakowskio fotografija. *Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk* (toliau *IS PAN*), B0000006127.
- URBANAVIČIUS, Vytautas; KUNCEVIČIUS, Albinas. Merkinės bažnyčios aplinkos 1989 m. žvalgomieji tyrimai. Vilnius, 1990. *Vilniaus regioninis valstybės archyvas* (toliau *VRVA*), F5-1855.
- URBANAVIČIUS, Vytautas. Merkinės bažnyčios rytinės dalies pamatų tyrimai 1998 m. Vilnius, 1999. *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 39, ap. 1, b. 319.
- T. Wiśniowskio fotografija. *IS PAN*, BR0000003188.
- 1822 m. raportas Vilniaus Romos katalikų konsistorijai. *LVIA*, f. 526, ap. 1, b. 40, l. 74.

Literatūra

- BALIŃSKI, Michał. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*. T. 3. Warszawa, 1846.
- BALIULIS, Algirdas. Merkinės amatininkų cechai XVII a. *Lituanistica*, 2010, t. 56, Nr. 1–4 (79–82).
- BRENSZTEJN, Michał Eustachy. Przywileje królewskie miasta Merecza. *Kwartalnik Litewski*, 1911, r. 2, t. 6.
- GRZEGORZEWSKI, Stanisław. *Przewodnik po Druskienikach i okolicy*. Warszawa, 1908.
- JANKEVIČIENĖ, Algė. Šv. Petro ir Povilo arkikatedra bazilika Vilniaus g. 1/2. In *Kauno architektūra*. Vilnius, 1991.
- JANKEVIČIENĖ, Algė. Merkinės bažnyčia. In *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. T. 2. Vilnius, 1998.
- JANKEVIČIENĖ, Algė. Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė* (ser. Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 26). Vilnius, 2002.
- KAŠELIONIS, Bronius. *Dainava. Seinų kraštas: istorija, kultūra, žmonės*. Vilnius, 2002.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1932.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis: 1387–1507*. Wydali Jan FIJAŁEK, Władysław SEMKOWICZ. Kraków, 1948.
- KRASZEWSKI, Józef Ignacy; WOLFGANG, Ksawery. *Druśkieniki: Szkic literacko-lekarski*. Wilno, 1848.
- KURCZEWSKI, Jan. *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*. Wilno, 1912.

Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. T. 1. Red. Jonas MINKEVIČIUS. Vilnius, 1987.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: *Merkinė.* Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2007.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 7: *Merkinės miesto aktai (1598–1627).* Sud. Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2010.

MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios.* Vilnius, 1993.

OCHMAŃSKI, Jerzy. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie.* Poznan, 1972.

RACHUBA, Andrzej. *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r.* Warszawa, 2015.

RAULINAITIS, Adolfas. Žymus architektūros paminklas. In *Merkinė.* Vilnius, 1970.

SARCEVIČIENĖ, Jolita. „Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui. In *XVIII amžiaus studijos.* T. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Personalijos. Idėjos. Refleksijos.* Vilnius, 2020.

SUŁKOWSKI, Wincent. *Kartka z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce Rosyjskiej. Opisał według źródeł wiarogodnych X. Y. Z. II: Biskupstwo Wileńskie.* Kraków, 1889.

ŠINKŪNAITĖ, Laima. Įspūdingoji Merkinės šventovė. *Artuma*, 2001, Nr. 10.

UZIĘBLO, Lucjan. Pamiątki po Władysławie IV w Mereczu i Wilnie. *Praca: tygodnik illustrowany*, 1908, r. 12, Nr. 3.

Interneto nuorodos

Constitucye Koronne y Wielkiego Xięstwa Litewskiego od Roku Páńskiego 1550 do Roku 1683, s. 390 [interaktyvus], [žiūrėta 2023-01-25]. Prieitis per internetą: <https://books.google.lt/books?id=URBdAAAACAAJ&pg=PA390&dq=merecz&hl=lt&sa=X&ved=2ahUKEwihvYz7_rn7AhXhX_EDHdAkBTI-4FBD0AXoECAIQAg#v=onepage&q=merecz&f=false>

Merkinė Parish Church: Issues of its Construction and Architectural Development. Summary

The parish church at Merkinė is considered to be one of the oldest buildings in southern Lithuania, but until now the date of its construction was not clear. For this reason, the aim of this work is to define the period of the construction of the brick church, and to analyse its architectural development, distinguishing different stages in the building’s development.

The development of Merkinė church can be divided into several stages. The wooden church of the first stage can be attributed to the second half of the 14th century to the end of the 16th century, before the fires that devastated Merkinė. There is no data about the church building itself in this period, although the founding of the church in Merkinė at the initiative of Jogaila is confirmed in 1442. However, there is no exact data in the privilege of Casimir Jagiellon on when the first wooden church was probably built. No known later privileges that the Grand Duke of Lithuania granted the church give information about the work of rebuilding the church or the intention to build a brick church. The second stage is the late 16th century and the early 17th century, when the current brick church was built. Surviving architectural details of the church from the second half of the 16th century and the first half of the 17th century, and the technique of the masonry construction, allow the construction of the building to be dated to the second half of the 16th century, but some details could date from the first half of the 17th century. The third stage in the church’s development is from the middle of the 17th to the early 19th century, about which there is very little data. In the document of a visitation to the church in 1663 it is written that the church was badly damaged during the war with Moscow, and was rebuilt at that time by Michael Casimir Pac, the Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania. The fourth stage is from the early 19th century to 1884, which is marked by damage to the church and the poor condition of

the building. After the building was damaged in 1812, when Napoleon’s army set up a warehouse in it, the entire roof burned down in 1822, and perhaps the old pediment of the church also collapsed at that time. Although it was still in use, major repair work took place only after a couple of decades, when the churchyard was surrounded by a wall and a bell tower was built, and some work was done both to the outside and the inside of the church. Only then was the roof of the church put in order. Despite that, the condition of the church’s exterior walls was described as bad, until repair work started in 1884. The fifth stage in the church’s development is the period from 1884 to 1912, during which its current state formed. In 1884, a new porch was built, dominating the main facade. At that time, during repairs to the church, the side entrance was bricked up and the exterior walls were newly plastered. Visual records testify to the fact that the current pediment of the Baroque-style church was built at the very end of the 19th century, at which time the roof was covered with tiles. The last major renovation work took place in 1912, when the interior was repainted, some of the altars were moved to the sanctuary, and the floor was laid with tiles.